

‘Emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ‘ani’l-münker’ Bağlamında Din Özgürlüğü Meselesi

Barış, Mustafa. ‘Emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ‘ani’l-münker’ Bağlamında Din Özgürlüğü Meselesi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Mustafa BARIŞ

Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Edirne/Türkiye
Research Assistant Ph.D., Trakya University, Faculty of Theology, Edirne/Türkiye
mustafabaris@gmail.com | orcid.org/0000-0002-0647-1917 | ror.org/00xa0xn82

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Doktora Tez Özeti Doctoral Dissertation Summary

Geliş Tarihi Date Recieved

01 Eylül 2023 01 September 2023

Kabul Tarihi Date Accepted

29 Ekim 2023 29 October 2023

Yayın Tarihi Date Published

31 Aralık 2023 31 December 2023

İntihal Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with iThenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mustafa Barış).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa Barış).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Özet

Eğer geleceğe tümüyle gelenek hükmetseydi asla yeni bir şey olmayacaktı. Şayet tarih tümüyle yeniliklerden oluşsaydı geleneğin hiçbir değeri olmayacaktı. O halde; geleceği şekillendiren geleneğin önemli kısmıyla, gelenek ile bağı kopmayacak olan geleceğin bağlantılarını belirleyen unsurları araştırmak gerekmektedir. Müslümanlar için Kur'an'ın günümüze kadar korunmuşluğunu destekleyen sebepler vardır. Kur'an'ın kendi kendini doğrulaması yani hem iç tutarlılık hem de Allah'ın kitabını koruması altına alması ve tevatür ile nesilden nesile korunması başlıca etmenlerdir. Şüphe Kur'an'da değildir. Bilakis bireyin yaşadığı anda verdiği kararın ilahî maksat ile uyumluluğundadır. Müslümanların bilimsel şüpheciliğini Kur'an'ın "nasıl anlaşılması gerektiğine" yönlendirmesi gerekir. Kur'an metni açık ve net olarak ortadadır. Fakat bu metinden değişen zaman ve coğrafyaya göre ne anlam çıkarsanması gerektiğine ancak bilimsel şüphecilik ile ulaşılabilir. Bu bağlamda bilimsel diyalektiğin tarihte bazen birbirini "değilleyerek" devam etmesi vakıadır. Sözelimi elektriğin vakumlanmış, havasız bir ortamda işlevsellik kazanması, kendinden önce aydınlanmanın "oksijen" zorunluluğuyla imkân bulmasındaki diyalektik ilişki hayatı anlama konusunda bazı ipuçlarını insanoğluna vermektedir.

Bazı koşullarda ayetleri anlama çabası, literal okumanın tam tersi bir sonuca ulaşmaya yol açabilmektedir. Örneğin deontolojik ahlak bağlamında "Her zaman doğru olan söylenmelidir." gibi bir ilkenin dahi olay, zaman ve mekâna bağlı değişkenliği söz konusudur. Kur'an'ın metni açıktır. Her bir birey, Kur'an'da yer alan emirlerin, tavsiyelerin, münakaşaların, kıssaların ne kadarının insandan insana, toplumdaki topluma ve mekândan mekâna değişkenlik göstermesine iten sebepleri akletmekle sorumludur. Bu husus da değişik anlama çabalarının özgürlüğüne ve dolayısıyla başta İslam dini içindeki hem de İslam dini dışındaki din, düşünce ve vicdan özgürlüğüne yaşam alanı açmanın kanıtı olabilmektedir.

Toplumların ilerlemesine ya da gerilemesine etki eden faktörlerden birisi ve en önemlisi onların din özgürlüğü meselesine yaklaşımlarında yatmaktadır. Bu alanda yapılan yanlışlar; "dine dayalı devlet sistemi kurmak" ya da "devlete dayalı din sistemi kurmak" başlıklarında sıralanabilir. Birinde, hiçbir kayıt ile sınırlanmayan bir gücün tümünden yaşam ve ilişkileri din esasları ile çevreleyerek yönetme istemesi vardır. Diğerinde ise din adamlarının birer "Sezar" olması kaçınılmazdır.

Kur'an doğru veya yanlış olsun bütün inançlara "din" demektir. Bu anlayış bütün inançların hayat bulmasının Kur'an'dan delilidir. Dinin ilkelerinden kopmadan semavî olsun veya olmasın diğer din ve müntesipleri ile "tanışmak" din özgürlüğü çerçevesindedir. Çünkü bir şey, bu bağlamda din, hem kendinin ne olduğunu bilmekle, hem de ne olmadığını bilmekle en iyi şekilde öğrenilir. Tezde, Kur'an'da aile hukuku, ceza hukuku, muhakeme usulü, muamelat gibi başlıklarda aynen korunan ve kısmen değişiklik yapılan oranlarının toplamı % 79 sonucunu veren araştırmaya yer verilmiştir. Bu da göstermektedir ki Kur'an, toplumdaki şirk ve küfür inançlarıyla mücadelede son derece katı ve mutlak bir anlayış ileri sürerken içinde yaşadığı ve tevhit inancına halel getirmeyecek örf ve gelenekleri aynen korumaktan çekinmemiştir. Hatta güzel geleneğin korunmasını tavsiye etmiştir. Gelenek içinde, sözelimi İmam el-Cüveynî'nin vahiy ve hukuk ayırıştırması bu bağlamı daha kolay anlamaya yardımcı olur. Ona göre vahiy; bir binanın temelidir. Hukukî olan vahye dayanır, ondan güç alır. Lakin doğrudan, ağaç örneğinde olduğu gibi, üst yapıyı

zorunlu kılmayan, insan yaratıcılığına ve müdahalelerine olanak sağlayan bir anlayışla hukuk ve geleneği anlama çabası söz konusudur.

Tezde, Euclides ve Euclides dışı geometrilerin gelişimindeki tarihi bilimsel metodun Kur'an'ı anlama çabasında kullanılabilirliği ve örnekliği ileri sürülmüştür. Matematikçi Euclides'in postulatlarını belirlediği geometride küçük yeryüzü şekilleri hata vermeden ölçülebilmektedir. Günümüzdeki marangozlar, bazıları bilinçli olmasalar da, hala aynı beş postulat üzerine ölçümlerini yapmaktadır ve doğru sonuç almaktadır. XIX. yüzyıldaysa Euclides'in 5. postulatının yerine, diğer bir postulatın konulmasıyla tamamen yeni geometrilere ulaşılmıştır. Euclides geometrisi sadece düz yüzeylerle geometriyi sınırlandırırken, Euclides dışı geometriler eğri yüzeylerde de geçerlidir. Euclides'in geometrisinin dışındaki bu geometriler, Euclides dışı geometriler olarak adlandırılmıştır. Euclides dışı geometriler 2000 senelik bir geleneğin değişmesine sebep olmuştur. Uzay çalışmalarında kullanılan Euclides dışı geometrilerin doğmasına 2500 yıllık bir gelenek kaynaklık ve rehberlik etmiştir. Hem ayetlerin kılavuzluğunda hem de insanlığın geliştirdiği hukuk ile "kölelik" kavramı bu bağlamda incelenmiştir. Kısaca bireyin din özgürlüğünün nass ve akıl çerçevesinde temelleri ortaya konulmuş ve gerekçelendirilmiştir.

Tez, söz konusu din özgürlüğünün önündeki en önemli engeli "taassup" olarak tespit etmiştir. Taassup, bir kişinin sahip olduğu inancın veya kendine göre doğru olarak benimsediği dünya görüşü ve kanaatin dışında kalanlara karşı hasmâne duygular içinde yaşaması ve diğer kişilere yaşam hakkı vermeyecek derecede kendilerini ifade etmelerine engel olmasıdır. Dini taassubu üçe ayırmak mümkündür:

- a. İfrat: Diğer din ve kanaat sahiplerine düşmanlık beslemektir. Diğerlerinin bütün haklarına tecâvüz ve taarruzdur.
- b. Tefrit: Dini laubaliliktir. Dini alaya almaktır.
- c. İtidal ve Mutedil: Dînî salâbet/sağlamlık ve metanettir.

Tezin meselesi din özgürlüğüdür. Kur'an semavî olsun, olmasın her inanca din demiştir. O halde her inanç yaşama hakkına sahiptir. Fakat Kur'an Müslümanlara akli kullanarak "delil" bulmayı tavsiye etmiştir. Akılcı olması ve delile dayanması dolayısıyla ki İslam, Allah katında tek hak dindir. Günümüzde dinin özgürlükle icra edilmesinde en temelde iki engel bulunmaktadır. Bunlar; içtimaî hayatta karşımıza çıkan kölelik kurumu ve bireysel planda kişilerin taassubudur. Köleliğin doğuşundan ilgâsına geçen süreçte göz ardı edilemeyecek müktesebat oluşmuştur. Köleliği gerçekten ortadan kaldırmış toplumlar, ifrat ve tefrit "savrulmalarının" üstesinden gelmiş bireylerden oluşuyorsa mutedil bir anlayışla din özgürlüğünü yaşama alanı yaratılmış demektir.

Mesele, Kur'an'ı idrak meselesidir. İdrakin sınırları başka bir ifadeyle kişinin Kur'an'dan nasibini belirleyen unsurlar ise kişinin ilimden, irfandan, hikmetten, adetten, örften, haktan ve hukuktan, ticaretten, kültürden, sanattan ve spordan kısaca hayatın dinamiklerinden anladığı ve anlamlandırıldığı kadardır.

Müslümanların miladı "Oku" emriyle başlar. Yani "bilgi" temellidir. Hem tarihî vakıa olarak Kur'an'ın bilgi temelli bir emir ile başlaması hem de Allah'ın varlığının ve birliğinin bilinmesi gerekliliği bilmeyi sevmeyi, istemeyi ve doğru bilgiye ulaşma çabasını sadece bilim ve felsefenin

değil, Müslümanlığın da başat öncülleri yapmıştır. Tez, başta Müslümanların, sonra tüm insanların, önce bilmeyi bilebilecekleri fırsat eşitliği olan bir dünya yaratmak için çaba göstermesi gerektiğini işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalam, Kur'an, Din özgürlüğü, Bilimsel şüphecilik, Ma'rûf, Münker.

Abstract

If the future were entirely dominated by tradition, then nothing new would ever appear. If history consisted solely of innovations, tradition would hold no value. In that case, it is necessary to investigate the factors that determine the interplay between tradition that shapes the future and the future that remains connected to tradition. There are reasons supporting the preservation of the Qur'an until today for Muslims. The self-affirmation of the Qur'an, encompassing both internal consistency and its embrace under Allah's protection, along with its preservation through tawatur, are the main factors. Doubt does not exist in the Qur'an. On the contrary, it aligns with the divine purpose of decisions made by individuals during their lifetimes.

Muslims must channel their scientific skepticism toward "how it should be understood." The text of the Qur'an is clear and unambiguous. Nonetheless, it illustrates that the meaning deduced from this text, considering changing times and geography, can only be comprehended through scientific skepticism. In this context, it's a fact that scientific dialectics sometimes persist throughout history by "negating" each other. For instance, the functionality of electricity in a vacuum and airless environment, and the dialectical relationship allowing enlightenment with the necessity of "oxygen," provide insights for understanding life. In some circumstances, the effort to understand the verses can lead to interpretations opposite to the literal meaning. For instance, in the context of deontological ethics, the principle "The truth must always be told" may vary based on the event, time, and place.

The text of the Qur'an is clear. Each individual is responsible for making sense of the reasons conveying the variations in orders, recommendations, arguments, and stories in the Qur'an, as these differ from person to person, society to society, and place to place. This issue can serve as evidence of creating space for the freedom of diverse efforts to understand, thereby fostering freedom of religion, thought, and conscience both within and outside the realm of Islam. One of the factors influencing the progress or regression of societies, most importantly, lies in their approach to the issue of freedom of religion. Mistakes made in this area can be categorized under the headings of "establishing a religion-based state system" or "establishing a state-based religion system." In the former, there's the aspiration for an unchecked power to govern all aspects of life and relationships by surrounding them with religious principles. In the latter, the clergy inevitably assumes a role akin to "Caesars."

The Qur'an refers to all beliefs as "religions," whether true or false. This understanding is evidence from the Qur'an that all beliefs come to life. It falls within the framework of freedom of religion to engage with other religions and their adherents, whether celestial or not, without forsaking the principles of religion. Understanding religion, in this context, is best accomplished by knowing both what it is and what it is not.

The thesis encompasses research yielding results of 79% preservation in the Qur'an under headings such as family law, criminal law, trial procedures, and partial modifications. This indicates that while the Qur'an presents an extremely stringent and absolute understanding in countering polytheism and unbelief in society, it's unhesitant in preserving customs and traditions that align with monotheistic beliefs. It even advocates for the preservation of these admirable traditions. Within the tradition, for instance, Imam al-Juwayni's distinction between revelation and law aids in understanding this context more easily. According to him, revelation forms the foundation of a building. The legal aspect builds upon revelation and derives strength from it. Nevertheless, there's an effort to comprehend law and tradition with an understanding not solely reliant on structure, analogous to a tree, but one that encourages human creativity and intervention.

The thesis suggests that the historical scientific method employed in the development of Euclidean and non-Euclidean geometries can also be employed as an example in understanding the Qur'an. In geometry, where postulates were defined by mathematician Euclid, minor landforms could be accurately measured. Carpenters today still measure using the same five postulates and achieve precise results, sometimes unconsciously. In the 19th century, completely new geometries emerged by substituting Euclid's 5th postulate with another. While Euclidean geometry limited itself to flat surfaces, non-Euclidean geometries were applicable to curved surfaces. These geometries beyond Euclid's framework were termed non-Euclidean geometries. Non-Euclidean geometries have revolutionized a 2000-year-old tradition. A tradition spanning 2500 years has spurred and guided the inception of non-Euclidean geometries used in space studies. Guided by verses and the laws devised by humanity, the concept of "slavery" has been explored in this context. In short, the foundations of individual freedom of religion, within the "nass" and reason framework, have been unveiled and justified.

The thesis identifies the most significant impediment to freedom of religion as bigotry. It's the fact that individuals harbor hostile feelings toward those outside their beliefs or the worldview they consider true, hindering them from expressing themselves in a manner that grants others the right to live. Religious bigotry can be divided into three categories:

- a. Ifrat: Harboring hostility toward people of differing religions and opinions, infringing and assaulting their rights.
- b. Tafrit: Ridiculing religion.
- c. Itidal: Demonstrating religious stability and fortitude.

The focal point of the thesis is freedom of religion. The Qur'an designates every belief as a religion, whether heavenly or not. Every faith has the right to exist. However, the Qur'an encourages Muslims to seek "evidence" through reason. Since Islam is rational and grounded in evidence, it is the only true religion in Allah's view. Presently, two primary obstacles hinder the unhindered practice of religion. These are the institutions of slavery evident in social life and the personal-level bigotry of individuals. Throughout the process from the birth of slavery to its abolition, invaluable lessons have been acquired. For societies that have effectively eradicated slavery, a space for experiencing freedom of religion has been forged.

The issue revolves around understanding the Qur'an. The limits of cognition, encompassing the factors that determine a person's understanding of the Qur'an, are as vast as what the individual comprehends and interprets from science, wisdom, customs, rights and laws, trade, culture, art, sports, and, in essence, the dynamics of life.

The journey of Muslims commences with the directive "Read." Thus, Islam is founded upon "knowledge." The fact that the Qur'an, as a historical fact, commences with a knowledge-oriented command, and the necessity of recognizing and understanding the unity and existence of Allah, desiring to understand, aspiring to comprehend, and striving for accurate knowledge, has positioned the pioneers not only of science and philosophy but also of Islam. The thesis underscores that Muslims, and subsequently all individuals, should endeavor to establish a world of equal opportunities where learning how to learn takes precedence.

Keywords: Kalam, The Qur'an, Freedom of religion, Scientific skepticism, Ma'rûf, Munker.